

РОЗДІЛ IV. ЛІНГВОГЕОГРАФІЯ, СОЦІОЛІНГВІСТИКА, ОНОМАСТИКА Й ТЕРМІНОЛОГІЯ: АКТУАЛЬНІ ПІДХОДИ, КАТЕГОРІЇ ТА АСПЕКТИ

Наталія Клименко
ORCID: 0000-0002-4407-4306

УДК 811.161.2'282.2'373

DOI: 10.31558/1815-3070.2025.49.8

ДУБЛЕТНО-СИНОНІМІЙНІ ВІДНОШЕННЯ В ЛЕКСИЦІ СХІДНОСТЕПОВИХ ГОВІРОК ДОНЕЧЧИНИ

Статтю присвячено аналізу однієї з найхарактерніших рис українських говірок пізнього творення – дублетно-синонімії відношенням у лексиці східностепових говірок Донецької області. Розглянуто особливості вживання дублетно-синонімії номінів у досліджуваних говірках з урахуванням їх структури, семантики, функційного навантаження, що дозволило сформулювати основні тенденції розвитку лексичної системи новостворених східностепових говірок. Визначено причини збереження лексичних дублетів як важливої ознаки східностепових говірок. З'ясовано, що в процесі розвитку лексичної системи новостворених східностепових говірок відбуваються закономірні процеси семантичної або стилістичної диференціації дублетів. Проаналізовано різновиди диференціації дублетного ряду в обстежуваних говірках.

Ключові слова: діалектна лексика, синоніми, лексичні дублети, лексема, сема, семантична структура слова, українські східностепові говірки.

DOUBLE-SYNONYMOUS RELATIONS IN THE VOCABULARY OF THE DONETSK EASTERN STEPPE DIALECTS

This article is devoted to the analysis of one of the most characteristic features of recently formed Ukrainian dialects – double-synonymous relations within the lexicon of the Eastern Steppe dialects of the Donetsk region. The study examines the specific usage of doublet-synonymous nouns in these dialects, taking into account their structure, semantics, and functional load. This analysis makes it possible to outline the main trends in the development of the lexical system of the newly created Eastern Steppe dialects. The research identifies the reasons behind the preservation of lexical doublets as a significant feature of these dialects. It has been established that the development of the lexical system is accompanied by natural processes of semantic or stylistic differentiation among the doublets. The types of differentiation observed in these dialects are also analysed.

Keywords: dialectal vocabulary, synonyms, lexical doublets, lexeme, seme, semantic structure of the word, Ukrainian Eastern Steppe dialects.

Постановка наукової проблеми та її актуальність. Українська діалектна лексика є складною системою, утвореною з різних діалектних лексичних мікросистем, що становлять «організовану сукупність елементів, пов'язаних між собою усталеними на будь-якому синхронному зрізі (хоч і динамічними в часі) відношеннями» (Гриценко 1984: 5). Актуальність вивчення таких відношень є очевидною: визначення функційного статусу слова в системі діалектної лексики неможливе без розгляду його як мовної одиниці, що має значення й перебуває у зв'язках з іншими елементами єдиного цілого. Саме такий підхід до розгляду

будь-якої мовної одиниці може забезпечити повну характеристику не тільки її статусу в мові, а й характер зв'язків з іншими елементами системи та особливостями функціонування в певному мовному просторі.

Особливе місце в структурі парадигматичних відношень посідають синонімії, що демонструють наявність у мові слів, близьких або тотожних за значенням, та репрезентованих різними лексемами. Дослідження синонімії у системі діалектної лексики є важливим, оскільки дозволяє простежити не тільки змінність діалектних назв у просторі й часі, а й різні мовні процеси, що відбуваються як в окремих лексичних мікросистемах, так і в українській діалектній мові в цілому. Актуальності набуває дослідження синонімії рядів у новостворених говірках, що завдяки історії формування поєднують у собі різнодіалектні риси материнських говірок, які зазнають закономірних перетворень, викликаних як позамовними чинниками, так і внутрішньомовними тенденціями розвитку. Саме такий підхід допоможе отримати уявлення про формування лексико-семантичних особливостей українських говірок Донецької області.

Актуальність вивчення зазначеної діалектної лексичної системи посилюється ще й необхідністю збереження східностепових говірок Донеччини, які в умовах війни, вимушеного переселення людей з окупованих територій, перебувають під загрозою мовної асиміляції та втрати мовної ідентичності на окупованих територіях.

Аналіз досліджень цієї проблеми. У сучасному мовознавстві з-поміж усіх парадигматичних відношень у системі діалектної лексики чи не найбільша увага була приділена питанням синонімії, хоча тривалий час не було єдиного підходу до визначення поняття діалектних синонімів. Чи можна розглядати синоніми на наддіалектному рівні, тобто чи можна вважати синонімами назви одного й того самого поняття, уживані в різних говірках? Чи синонімія – це явище внутрішньосистемне і його слід розглядати тільки в межах однієї мікросистеми?

У працях українських діалектологів питання діалектної синонімії неодноразово було предметом спеціальних досліджень. Так, Ф. Т. Жилко зазначав, що в новостворених українських говорах, на відміну від старожитніх, наявна значна варіативність звукових і морфемних складових, дуже виразним є співіснування окремих рядів різнодіалектних елементів, які зазнають різних модифікацій. Ці ряди містять численні паралелізми, що давно вже було помічено дослідниками новостворених українських говорів (Жилко 1971: 3–13).

В. С. Ващенко наголосив на необхідності приділити увагу одній рисі полтавських говорів. «Це – наявність у них численних і різноманітних паралельних форм. При цьому вони здебільшого [...] виступають у говірці одного й того ж населеного пункту, часто в мовленні однієї й тієї ж особи як молодшого, так і старшого віку, не розрізняючись значенням або функціями» (Ващенко 1960: 123).

Про функціонування в діалектах української мови значної кількості абсолютних синонімів зауважував і С. П. Бевзенко. Дослідник витлумачує таке явище як результат зіткнення різнодіалектних і різномовних слів (Бевзенко 1983: 4), що притаманне передусім українським говорам нової формації. Отже, цілком умотивованим є висновок В. Г. Куземи про те, що наявність паралельних

найменувань однієї реалії є питомою рисою лексичної системи степових українських говірок (Кузема 1975: 168).

На рубежі XX–XXI ст. з активізацією вивчення новостворених українських діалектів посилюється увага й до синоніміїчних відношень у лексиці українських говорів нової формації, що є цілком умотивованим. Адже однією з найхарактерніших рис лексичної системи новостворених східностепових говірок, які постали в результаті взаємодії різних діалектних мікросистем, є функціонування значної кількості дублетно-синоніміїчних назв, тобто вживання в одній говірці кількох лексем на позначення одного поняття (Східностепові говірки 1998; Омельченко та ін. 2006; Фроляк 2014).

Дублетно-синоніміїні відношення в лексиці українських говорів неодноразово були предметом спеціального вивчення в роботах Г. І. Мартинової (Мартинова 2000: 36–40; Мартинова 2017: 261–270), К. Д. Глуховцевої (Глуховцева 2005); В. В. Лєснової (Лєснава 2003: 558–564) та інших дослідників українських діалектів. Однак на матеріалі лексичної системи східностепових українських говірок таке явище й досі залишається недостатньо вивченим. Так, Л. Д. Фроляк у монографії «Українські східностепові говірки Донеччини» (Фроляк 2013) розглядає тенденції розвитку системи східностепових говірок, аналізуючи функціонування дублетно-синоніміїчних номенів на матеріалі деяких тематичних груп лексики. Дослідниця зазначає, що можна простежити зміни протягом другої половини XX ст. (50 років), які «стосуються як складу лексики, її структури, так і перерозподілу елементів лексико-семантичних мікросистем у системі східностепових говірок» (Фроляк 2013: 194).

Однак новий матеріал, переважно у вигляді зв'язних текстів, записаний протягом 1998–2021 рр., видається особливо цінним, оскільки дозволяє уточнити напрямки й характер подальших змін у структурі лексичної системи східностепових українських говірок. Аналіз таких парадигматичних відношень, як дублетно-синоніміїні, у лексиці обстежуваних говірок, сприяє розкриттю тенденцій розвитку лексичної системи новостворених українських діалектів й детермінує **новизну** дослідження.

Метою цієї статті є вивчення особливостей функціонування дублетно-синоніміїчних одиниць у лексичній системі східностепових говірок Донеччини з урахуванням їхньої структури, семантики, сфери вживання та ролі в діалектному дискурсі. **Завдання** вбачаємо в тому, щоб проаналізувати репертуар дублетно-синоніміїчних назв, зафіксованих у східностепових говірках Донеччини (переважно на матеріалі побутової лексики); виявити особливості функціонування дублетних одиниць у лексичній системі донецьких говірок; з'ясувати тенденції до збереження або змінності таких номенів; визначити роль дублетно-синоніміїчних відношень у процесі розвитку лексичної системи східностепових говірок.

Об'єктом дослідження в цій роботі є лексична система східностепових говірок Донеччини. Як типові новостворені українські говірки, вони характеризуються значною строкатістю та варіативністю на лексичному рівні,

що виявляється у функціонуванні в одній говірці кількох лексичних одиниць, близьких або тотожних за значенням.

Предметом дослідження є дублетно-синонімічні відношення в лексиці східностепових говірок Донеччини. Хоча значна варіативність і наявність великої кількості дублетно-синонімічних назв, безумовно, виступають одними з найхарактерніших рис говірок пізнього творення, до того ж розташованих на периферії українського діалектного континууму, дослідники українських діалектів неодноразово звертали увагу на той факт, що діалектній системі властива тенденція не перебільшувати кількості одиниць (Назарова 1975: 105; Мартинова 2001: 231). Відповідно постає питання про специфіку функціонування й подальшу долю дублетно-синонімічних номенів у новостворених говірках, зокрема, у східностепових українських говірках Донеччини.

Матеріалом дослідження слугують записи, здійснені самим автором в діалектологічних експедиціях у населених пунктах Донецькій області протягом 1998–2021 рр., а також діалектні матеріали, записані студентами філологічного факультету Донецького національного університету імені Василя Стуса, студентами ДВНЗ «Донецький національний технічний університет» та дані лексичної картотеки Словника східностепових українських говірок, частково викладені в «Матеріалах до словника східностепових українських говірок» (Омельченко та ін. 2006).

Методи дослідження. Для аналізу дублетно-синонімічних відношень у лексиці досліджуваних говірок застосовано такі методи: *описовий* – для фіксації, систематизації та характеристики дублетно-синонімічних лексичних одиниць у східностепових говірках; *зіставний* – для виявлення спільних і відмінних рис між дублетами як у межах говірки, так і в зіставленні з літературною нормою та іншими діалектами; *контекстуально-інтерпретаційний* – для аналізу функційного навантаження дублетів у мовленні носіїв говірок; *метод компонентного аналізу* – для виокремлення окремих семантичних елементів, додаткової конотації в процесі диференціації лексичних дублетів у говірці.

Теоретична й практична цінність результатів дослідження. Оскільки вживання значної кількості дублетно-синонімічних назв є однією з найхарактерніших рис досліджуваних говірок, на чому неодноразово наголошували дослідники новостворених українських говорів (Ф. Т. Жилко, В. С. Ващенко, К. Д. Глуховцева, Л. Д. Фроляк та ін.), аналіз цих парадигматичних відношень у лексиці східностепових говірок дозволить уточнити тенденції розвитку лексичної системи новостворених українських говорів загалом та донецьких говірок зокрема. Важливо з'ясувати закономірності формування й модифікації синонімічних рядів у межах новоствореної говірки, зважаючи не тільки на співіснування в лексиці новостворених говорів різнодіалектних рис материнських говірок, на перетворення, зумовлені змінами реалемного плану, а й на вплив внутрішньомовних тенденцій розвитку складу й семантичної структури лексики східностепових українських говірок.

Виклад основного матеріалу й обґрунтування результатів дослідження.

Підходячи до аналізу дублетно-синоніміїчних відношень у діалектній лексиці, важливо з'ясувати, які лексичні одиниці можна вважати діалектними синонімами, або які номени є дублетами в діалектній мові. У цьому питанні цілком погоджуємося з думкою Г. Л. Аркушина, що «синонімами можна вважати лише ті лексеми, що паралельно вживає говірконосій у своєму мовленні. А вже використання представниками різних говірок навіть однакових чи близьких за значенням лексем не створює синонімічного ряду» (Аркушин 2014: 109–110).

Про дублетно-синоніміїчні відношення на надговірковому рівні також неодноразово йшлося в наукових доробках дослідників східностепових говірок: Л. Д. Фроляк (Фроляк 2014), Н. Б. Клименко (Клименко 2000), М. С. Кушмет-Бодаммер (Кушмет-Бодаммер 2017) та ін. Так, ураховуючи гетерогенний характер українських говірок Донеччини, Л. Д. Фроляк кваліфікує лексеми *«осл'ін (осл'інчик) / л́ава (л́авка); ќілим / ковй́ор, пр́аска / у́т'у́г* та інші як дублети на надговірковому рівні, оскільки їхнє вживання характерне для представників різних груп ідіолектів, які склали говірку с. Старомлинівка Великоновосілківського району (Донецької області – Н.К.)» (Фроляк 2014: 199). У розглянутому випадку дублетні назви використовуються в одній говірці, але в мовленні різних носіїв говірок: представників ідіолектної групи, нащадків переселенців з Петриківки Дніпропетровської області та нащадків переселенців з Курщини. Чи є такі лексеми дублетами? На нашу думку, такі випадки потребують окремого вивчення.

У цій статті зупинимося на розгляді тих синонімів, передусім дублетів, які вживаються в межах однієї говірки в мовленні одного носія цієї говірки. Залежно від тотожності (повної або часткової) семантичної структури лексичних одиниць серед синоніміїчних назв виділяють лексичні дублети (або абсолютні синоніми) та часткові, неповні синоніми, що мають семантичні відмінності або диференціюються стилістично. Такої ж класифікації будемо дотримуватися в нашій роботі.

Традиційно в новостворених говорах виразно виявляється співіснування окремих рядів різнодіалектних елементів, які зазнають різноманітних модифікацій. «Словниковий склад східностепових говірок Донеччини формують такі шари лексики: відомі старожитнім говіркам номени; лексичні новотвори, що виникли внаслідок змішування різних говіркових систем на новожитній території; та діалектні інновації на позначення переважно нових реалій або викликані необхідністю нового членування оточуючого світу» (Фроляк 2014: 195).

У досліджуваних говірках нам вдалося зафіксувати абсолютні синоніми, або дублети. Це переважно номени, один з яких зберігає риси старожитньої материнської говірки або закріпився під впливом літературної мови, а інший сформувався й почав активно використовуватися під впливом російської мови: через русифіковану мову міста, засоби масової комунікації, вплив контактних російських говірок. Зазначені дублетні назви вживаються регулярно в обстежуваних говірках. Порівняймо використання таких лексичних дублетів серед обрядової лексики: *ран'іше св́ад'бу гул'али так / от у ни́ѣд'іл'у св́ад'ба /*

черевіки має значення ‘вид невисокого взуття перев. на шнурках або гудзиках’ (СУМ, 11: 302) А в обстежуваних говірках через перерозподіл значень у семантичній структурі слова назва *чире^евіки* є лексичним репрезентантом семи ‘домашнє взуття’ й тому цілком переконливо може вважатися лексичним дублетом номена *тапочки* (в усіх східностепових говірках), а не *туфл’і*. Порівняймо: *ну можна сказат’ / що чире^евіки / це домашн’є / тому що чире^евіками туфл’і не^е назовеш / а це чире^евіки без каблукá ідуть’ / йак домашн’є взут’ :á / чире^евіки / це тапочки //* (с. Віролюбівка Костянтинівського району Донецької області).

Дублетно-синонімії назви зберігаються в говірці протягом тривалого часу за умови, якщо один з дублетів має прозору внутрішню форму, а другий є загальновідомою назвою, що охоплює значний ареал в українському діалектному континуумі. Наприклад, у говірці с. Свободне Волноваського району Донецької області на позначення гумового взуття, що надівають поверх звичайного, аби зберегти його від вологи, уживаються лексичні дублети *калош’і // віступц’і*. Порівняймо: *у нас калош’і називають’ часто віступц’і / а йа кажу чого віступц’і / того що віступив с хати^е в них / п’ішов / в’ід^м того / що в них ви^еступайеш //* (Омельченко та ін. 2006: 19).

Функціонування лексичних дублетів зафіксовано М. С. Кушмет-Бодаммер і в тематичній групі назв сільськогосподарських культур. Дослідниця наводить цілу низку дублетно-синоніміїх назв, що є репрезентантами семми ‘перестиглий огірок, залишений на насіння’: *жовт’ак // нас’ін:ик; жовт’ак // с’імен:ік; жовт’ак // с’ім’ен:ій; жовт’ак // с’ем’ен:ой; жовт’ак // репанец’; жовт’ак // с’ем’ен:ік; нас’ін:ий // с’імен:ік; жовт’ак // с’імен:ій // репанец’ // бовт’ак; с’емен:ік // старій; с’ем’ен:ік // старій; с’ім’ен’:ік // шул’ак; жовтий // огурец’ на с’ем’енó; с’імен:ік // ог’ірок на с’іменá; репанец’ // ог’ірок на с’ем’енá* (Кушмет-Бодаммер 2017: 121). Збереження лексичних дублетів у цьому випадку, імовірно, детерміновано різними мотиваційними ознаками, закладеними в основу наведених номенів, що мають прозору внутрішню форму.

Однак, на думку Т. В. Назарової, «у контактній ситуації діалектній системі властива тенденція не перебільшувати кількості одиниць» (Назарова 1973: 105). Отже, лексичні дублети, що виникли внаслідок міждіалектного або міжмовного контактування, довго не зберігаються і з часом принаймні один із них змінює свою семантику (Мартінова 2001: 231) – це може бути додаткова конотація або перерозподіл значень у семантичній структурі номена.

Зібрані матеріали дозволяють простежити долю лексичних дублетів у східностепових говірках Донеччини. Так, усім досліджуваним говіркам відома назва *хвартух* (фонетичний варіант, частотність уживання якого значно рідша – *фартух*). В окремий тип виділяємо говірки, у яких, крім діалектного вияву запозиченої лексеми *фартух*, поширені власне українські назви *поне^ередни^ек* і *напе^ередни^ек*, основою лексичної мотивації яких є мотиваційна ознака ‘спосіб носіння’. У таких говірках аналізована семема лексично реалізується лексичними дублетами *хвартух // поне^ередни^ек; хвартух // напе^ередни^ек* (Клименко 2020: 91, картосхема 60). Але в частині східностепових говірок зазначені лексичні

репрезентанти семми ‘деталь стегового одягу у вигляді шматка тканини, що запобігає забрудненню’ не є абсолютними синонімами, оскільки їх функціонування вже марковане часом використання таких номенів. Порівняймо: *ра́н'ше ка́зали по́не"ре́дни"ки* / *а вже те"не́р хва́ртухи* / *воно́ одне й те са́ме* / *та за́раз йа́кос' по́не"ре́дни"к р'ідко ко́лі почу́йеш* // (с. Новоукраїнка Мар'їнського району Донецької області) *ну ра́н'ше по́не"ре́дни"к нази́ва́вс'а* / *за́раз хва́ртухом нази́ва́йут'* / *і це́й по́не"ре́дни"к закрі́ває* / *шоб не" гр'азне бу́ло* / *шоб йа не" ві́мазала плáт:'а* / *шоб чи́стén'ке плáт:'а бу́ло* / *йа хва́ртух над'іва́йу* // (Записано в с. Артемівка Амвросіївського району Донецької області від Куренної Валентини Гаврилівни, 1942 р. н.) Отже, на початку ХХІ ст. лексема *по́не"ре́дни"к*, відома переважно носіям старшого покоління й фактично відходить до пасивного словника говірки.

Частина семантичних опозицій, наявних у структурі лексичних мікропарадигм назв предметів побуту (одяг, взуття, прикраси, їжа тощо) будується на протиставленні старих і нових реалій, що також сприяє диференціації лексичних дублетів. Така диференціація може відбуватися як за рахунок маркованості часу вживання номена, так і появи / зникнення додаткових значень у семантичній структурі слова. Наприклад, *ши́ли спóдни"ки з б'іло́й ма́те́р'ий* / *йаку́ купува́ли в магази́н'і* / *а п'ісл'а во́йни на т'епл'і спóдни"ки ста́ли ка́зат' кал'со́ни* // (с. Новоукраїнка Мар'їнського району Донецької області). З контексту видно, що лексема *спóдни"ки* вже не є регулярним для східностепових говірок репрезентантом семи ‘спідні чоловічі домоткані штани’, а маніфестує сему ‘спідні чоловічі штани’. Натомість назва *кал'со́ни*, набула нового семантичного компонента ‘теплі чоловічі спідні штани фабричного виготовлення’.

Показовими в цьому плані є синонімії назви *кампо́т* і *у(о)зва́р*, які в частині східностепових говірок лишаються абсолютними синонімами, репрезентуючи семіму ‘солодка рідка страва з сушених фруктів, ягід, зварених у воді’ (Омельченко та ін. 2006 : 43). Частотність уживання назви *кампо́т* помітно зросла в східностепових говірках. Порівняймо: *за́раз кампо́т ми нази́вайе́м* / *а ра́нше нази́вали узва́р* / *з ви́шин'ами* / *слі́вами* / *з абрикосами* // (с. Глинка Старобешівського району Донецької області). Однак лексема *у(о)зва́р* не втратила своєї актуальності – у багатьох досліджуваних говірках вона функціонує як репрезентант семи ‘компот із сушених фруктів’ і вже не є лексичним дублетом назви *кампо́т*. Порівняймо: *кут'у́ робі́ли* / *робі́ли кут'у́ із ри́су* / *а шч'е да́вно с пше"ни́ц'і* / *арно́вка нази́ва́лас'* / *товклі́ у ст'уп'і ко́ліс'* / *шч'е і ва́рили кут'у́* / *і узва́р іс сухофру́кт'ів ва́рили* / *то'д'і іс куте́йу йі́ли* // *йа л'убл'у́ узва́р* / *ми і за́раз його ва́ри́мо іс сухофру́кт'ів* / *т'іки* / *шоб до́брий бу́в* / *на́да дат' йому́ насто́йац':а* // (Записано в м. Селидове Донецької області від Придятько Любові Федорівни, 1942 р. н.).

Прикладом семантичної диференціації лексичних дублетів в обстежуваних говірках можуть слугувати синонімії репрезентанти семми ‘деталь стегового одягу у вигляді шматка тканини, що запобігає забрудненню’, що в деяких говірках Донецької області є лексичними дублетами: *хва́ртух* // *зав'і́ска* – с. Олександринка Волноваського району, с. Петрівське Старобешівського району, с. Василівка і

с. Лисиче Амвросіївського району, Воздвиженка Покровського району; *фáртух* // *зав'і́ска* – с. Греково-Олексіївка Бойківського району (Клименко 2020: 91, картосхема 60) – порівняймо: харк. *зав'і́ска* «фартух» [Матейко 62]. Однак у частині східностепових говірок назва *зав'і́ска* не виступає лексичним дублетом номена *фáртух* (*хвáртух*). У говірках с. Благодатне та с. Кленівка Амвросіївського району Донецької області номен *зав'і́ска* вживається як репрезентант семи 'фартух для роботи', тобто семантична структура аналізованої назви ускладнюється додатковою семою, що містить інформацію про призначення цього елемента одягу – 'для роботи'. Отже, у такому разі мова йде вже не про дублети, а про семантичні синоніми.

Процес диференціації дублетного ряду *хвáртух* // *хвартушо́к* // *зап'і́нка* в говірці с. Сергіївка Слов'янського району Донецької області, як і дублетного ряду *хвáртух* // *пе^ерédни^к* // *прип'і́нда* в говірці с. Темрюк Нікольського району Донецької області, пов'язаний із стилістичною диференціацією зазначених абсолютних синонімів. Назви *прип'і́нда* і *зап'і́нка*, майже невластиві для східностепових говірок, очевидно, є залишками південно-західних материнських говірок (пор.: бойк. *прип'і́нда* 'фартух' [Онишкевич, II, 14], *зап'і́нка* 'фартух' [Онишкевич, I, 141]). У досліджуваних говірках аналізовані лексеми виступають стилістичними синонімами до номена *хвáртух*. Порівняймо: *прип'і́нда* / *та це ж хвáртух* і *йе* / *прип'і́ну́ли* / *отó ж* і *прип'і́нда* / *так т'і́л'ки ж ми см'і́йáлис'а оцé так* / *жарту́йучи так казáли на хвáртух* / // (Записано в с. Темрюк Нікольського району Донецької області).

Висновки та перспективи дослідження. Таким чином, аналіз дублетно-синоніміїчних відношень в лексиці східностепових говірок Донеччини дозволяє констатувати наявність паралельного вживання різних номенів на позначення того самого поняття як специфічну рису досліджуваних говірок. Поява дублетних номенів зумовлена як історією формування обстежуваних говірок, які поєднують у собі різнодіалектні риси материнських говірок, так і внутрішньомовними тенденціями розвитку лексичної системи новостворених говірок Донеччини.

Вивчення структури, семантики, особливостей функціонування дублетно-синоніміїчних назв у досліджуваних говірках дозволяє окреслити такі тенденції розвитку лексичної системи східностепових говірок.

1. Залучені до аналізу матеріали засвідчують статистику основного лексичного фонду донецьких говірок і безумовну їх віднесеність до українського діалектного континууму.

2. Лексичні дублети залишаються важливою ознакою східностепових говірок, а причини збереження дублетних назв можуть бути різними: в основу номінації покладено різні прозорі мотиваційні ознаки (*жовт'áк* // *нас'ін:ик*; *жовт'áк* // *с'ім'ен:ій*; *жовт'áк* // *репанец'*; *жовт'áк* // *с'імен:ій* // *репанец'* // *бовт'áк*); дублети залишаються, коли один з них має прозору мотивацію і тому є зручним у використанні для носіїв говірки, а паралельно вживається назва, що збігається із загальновідомою літературною нормою (*кало́ш'і* // *ві́ступц'і*); репертуар дублетно-синоніміїчних назв нерідко підтримується наявним в

досліджуваному мовному просторі явищем білінгвізму (*онуч'а // порт'анка, буси // намісто*).

3. Залучений до аналізу фактичний матеріал дозволяє стверджувати, що в процесі подальшого розвитку лексичної системи новостворених донецьких говірок відбуваються закономірні процеси семантичної або стилістичної диференціації дублетів (*кампóт // у(о)зв́ар, хв́артух // пе"рédни"к // припíнда; хв́артух // зав'́иска*).

4. Деякі з досліджуваних дублетних номенів зменшують свою функційну активність (відомі переважно носіям старшого покоління) і повністю переходять до пасивного словника говірки (*хв́артух // попе"рédни"к; хв́артух // напе"рédни"к*).

Новостворені східностепові говірки Донеччини склалися й функціонують в умовах інтенсивного міждіалектного й міжмовного контактування, саме тому дублетно-синоніміїні відношення виступають показником активних лексичних змін і внутрішньої варіативності лексичної системи цих говірок. У статті розглянуто особливості вживання дублетно-синоніміїних відношень лише на прикладі незначної кількості назв, що є переважно побутовою лексикою. У перспективі вважаємо за необхідне простежити особливості функціонування дублетно-синоніміїних відношень із залученням ширшого матеріалу з інших тематичних груп лексики з метою виявлення закономірностей їх використання.

Цікавим видається й проведення порівняльного аналізу дублетно-синоніміїних відношень у східностепових говірках Донеччини та суміжних говіркових масивах (слобожанські й нижньонадніпрянські говірки), можливо, навіть створення діалектного тезаурусу дублетно-синоніміїних одиниць східностепових говірок як ресурсу для подальших лінгвістичних досліджень, мовного моделювання та збереження діалектної спадщини українських говірок Донеччини, що дозволить з'ясувати ареальні особливості, спільні й відмінні риси діалектних систем. Але найближчою перспективою дослідження дублетно-синоніміїних відношень у зазначеній діалектній лексичній системі є укладання Словника українських східностепових говірок.

Література

1. Аркушин, Г. Л. Народна лексика Західного полісся : монографія. Луцьк : Східноєвропейський національний університет ім. Лесі Українки, 2014. 236 с.
[Arkušin G. L. (2014). *Narodna leksika Zahìdnogo polissâ : monografiâ* [Folk vocabulary of Western Polissya]. Luc'k : Shìdnoêvropejs'kij nacional'nij unìversitet ìm. Lesì Ukraïnki, 236. (in Ukr.).]
2. Бевзенко, С. П. Про одну характерну рису лексики діалектної мови. *Проблеми дослідження діалектної лексики і фразеології української мови*. Тези доп. Ужгород : Вид-во Ужгород. ун-ту, 1978. С.4.
[Bevzenko, S. P. (1978). *Pro odnu kharakternu rysu leksyky dialektnoi movy* [About one characteristic feature of dialect vocabulary]. In : *Problemy doslidzhennia dialektnoi leksyky i frazeolohii ukrainskoi movy* [Problems of researching dialectal vocabulary and phraseology of the Ukrainian language]. Tezy dop. Uzhhorod: Vyd-vo Uzhhorod. un-tu. 4. (in Ukr.).]

3. Ващенко, В. С. До загальної характеристики процесу змін у полтавських говорах. *Середньонадніпрянські говори*. Київ: АН УРСР, Ін-т мовознавства ім. О. Потебні, 1960. С. 122–141.
[Vashchenko, V. S. (1960). Do zahalnoi kharakterystyky protsesu zmin u poltavskykh hovorakh [On the general characteristics of the process of change in Poltava dialects]. In : *Serednonaddniprianski hovory [Central Ukrainian dialects]*. Kyiv : AN URSS, In-t movoznavstva im. O. Potebni, 122–141. (in Ukr.).]
4. Глуховцева, К. Д. Динаміка українських східнослобожанських говірок. Луганськ: Альма-матер, 2005. 592с.
[Hlukhovtseva, K. D. (2005). Dynamika ukraïnskykh skhidnoslobozhanskykh hovirok [Dynamics of Ukrainian Eastern Slobozhanshchyna dialects]. Luhansk : Alma-mater, 592 (in Ukr.).]
5. Гриценко, П. Ю. Моделювання системи діалектної лексики. Київ : Наук. думка, 1984. 227 с.
[Hrytsenko, P. Yu. (1984). Modeliuvannia systemy dialektnoi leksyky [Modelling a dialect vocabulary system]. Kyiv : Nauk. dumka, 227 s. (in Ukr.).]
6. Жилко, Ф. Т. Про лінгвогеографічне дослідження новостворених говорів української мови. *Праці XII Респ. діал. наради*. Київ : Наук. думка, 1971. С. 3–13.
[Zhylo, F. T. (1971). Pro lingoheografichne doslidzhennia novostvorenykh hovoriv ukrainskoi movy [On the linguo-geographical study of newly created dialects of the Ukrainian language]. In : *Pratsi KhII Resp. dial. narady*. Kyiv : Nauk. dumka, 3–13. (in Ukr.).]
7. Клименко, Н. Б. Дублетно-синонімічні назви фартуха в східностепових говірках Донеччини. *Восточноукраинский лингвистический сборник*. Донецк : Донеччина, 2000. Вип. 6. С. 225–230.
[Klymenko, N. B. (2000). Dubletno-synonimichni nazvy fartukha v skhidnostepovykh hovirkakh Donechchyny [Double-synonymous names for aprons in the eastern steppe dialects of the Donetsk region]. In : *Vostochnoukraynskyi linyvystycheskyi zbornyk [East Ukrainian linguistic collection]*. Donetsk : Donechchyna, Vyp.6, 225–230. (in Ukr.).]
8. Клименко, Н. Б. Атлас побутової лексики (назви одягу) східностепових говірок Донеччини. Покровськ : ДВНЗ «ДонНТУ», 2020. 198 с.
[Klymenko, N. B. (2020). Atlas pobutovoi leksyky (nazvy odiahu) skhidnostepovykh hovirok Donechchyny [Atlas of everyday vocabulary (names of clothes) of the eastern steppe dialects of Donetsk region]. Pokrovsk : DVNZ «DonNTU», 198 s. (in Ukr.).]
9. Кузема, В. Г. Лексические параллели в украинских степных говорах (на материале ОЛА). *Совещание по общеславянскому лингвистическому атласу (Гомель, 9-12 сент. 1975)*: Тезисы докл. М.: Изд-во АН СССР, 1975. С. 168–169.
[Kuzema, V. H. (1975). Leksycheskye parallely v ukraïnskykh stepnykh hovorakh (na materyale OLA). In : *Soveshchanye po obshcheslavianskomu linyvystycheskomu atlasu (Homel, 9-12 sent. 1975)*: Tezysy dokl. M.: Yzd-vo AN SSSR, S.168-169.]
10. Кушмет-Бодаммер, М. С. Діалектологічний портрет Донеччини: кінець 2014 р. (сільськогосподарська лексика) Тернопіль : Крок, 2017. 260 с.
[Kuśmet-Bodammer, M. S. (2017). Dialektologičnij portret Doneččini: kīnes' 2014 r. (sil's'kogospodars'ka leksika) Ternopil' : Krok, 260 s. (in Ukr.).]
11. Леснова, В. В. Джерела синонімії діалектного мовлення (на матеріалі номінації рис людини в східнослобожанських українських говірках). *Лінгвістичні студії*. 2003. №11. Ч. 2. Донецьк : Вид-во ДонДУ. С. 558–564.
[Liesnova, V. V. (2003). Dzherela synonimii dialektnoho movlennia (na materiali nominatsii rys liudyny v skhidnoslobozhanskykh ukraïnskykh hovirkakh) [Sources of Synonymy in Dialect Speech (on the Material of Nomination of Human Traits in Eastern Slobozhansky Ukrainian Dialects)]. *Linyvistychni studii [Linguistic studies]*. №11. Ch. 2. Donetsk : Vyd-vo DonDU, 558–564. (in Ukr.).]

12. Мартинова, Г. І. Дублетно-синонімічні відношення в побутовій лексиці правобережної Черкащини. *Мовознавство*. 2000. № 6. С. 36–40.
[Martynova, H. I. (2000). Dubletno-synonimichni vidnoshennia v pobutovii leksytsi pravoberezhnoi Cherkashchyny [Double-synonymous relations in the everyday vocabulary of the right-bank Cherkasy region]. *Movoznavstvo [Linguistics]* (6), 36–40. (in Ukr.).]
13. Мартинова, Г. І. Семантичне варіювання як ознака перехідних діалектних зон. *Південний архів. Філологічні науки*. 2001. Вип. 10. Херсон : Айлант. С. 231–233.
[Martynova, H. I. (2001). Semantychne variuvannia yak oznaka perekhidnykh dialektnykh zon [Semantic variation as a sign of transitional dialect zones]. In : *Pivdennyi arkhiv. Filolohichni nauky [Southern archive. Philological sciences.]*. Vyp. 10. Kherson : Ailant, 231–233. (in Ukr.).]
14. Мартинова, Г. І. До проблеми змінності лексичних одиниць у просторі й часі. *Діалекти в синхронії та діахронії. Трансформація діалектного континууму і проблеми лінгвоекології*. Київ: КММ, 2017. С. 261–270.
[Martynova, H. I. (2017). Do problemy zminnosti leksychnykh odynts u prostori y chasi [On the problem of lexical units' variability in space and time.]. In : *Dialekty v synkhronii ta diakhronii. Transformatsiia dialektnoho kontynuumu i problemy linhvoeekologii [Dialects in synchrony and diachrony Transformation of the dialect continuum and problems of linguistic ecology]*. Vidp. red. P.Yu. Hrytsenko. Kyiv: KMM, 261–270. (in Ukr.).]
15. Назарова, Т. В. Проблема перехідних говірок між українською та білоруською мовами. *Праці II Респ. діал. наради*. Київ, 1965. С. 90–105.
Nazarova, T. V. (1965). Problema perekhidnykh hovirok mizh ukrainskoiu ta biloruskoiu movamy [The problem of transitional dialects between Ukrainian and Belarusian]. *Pratsi II Resp. dial. narady*. Kyiv, 90–105. (in Ukr.).]
16. Омельченко, З. Л., Клименко, Н. Б. Матеріали до словника східностепових українських говірок. Донецьк : Вид-во ДонНУ, 2006. 114 с.
[Omel'chenko, Z.L., Klimenko, N.B. (2006). Materiali do slovnika shidnostepovih ukrains'kih govirok. Donetsk : Vid-vo DonNU, 114 (in Ukr.).]
17. Східностепові українські говірки : Науково-навчальний посібник. За заг. ред. А. Загнітка. Донецьк : Вид-во ДонДУ, 1998. 114 с.
[Skhidnostepovi ukrainski hovirky : Naukovo-navchalnyi posibnyk. (1998). Za zah. red. A. Zahnitka. Donetsk : Vyd-vo DonDU, 114 (in Ukr.).]
18. Фроляк, Л. Д. Українські східностепові говірки Донеччини : монографія. Дрогобич: Просвіт, 2013. 400с.
[Froliak, L. D. (2013). Ukrainski skhidnostepovi hovirky Donechchyny : monohrafiia. Drohobych: Prosvit, 400 (in Ukr.).]

Використані джерела

- Матейко** – Матейко, К. І. Український народний одяг : етнографічний словник. НАН України, Інститут народознавства. Київ : Наук. думка, 1996. 195 с.
[Mateiko – Mateiko, K.I. (1996). Ukrainskyi narodnyi odiah : etnografichnyi slovnyk [Ukrainian folk costumes: an ethnographic dictionary]. NAN Ukrainy, Instytut narodoznavstva. Kyiv: Nauk. dumka, 195 (in Ukr.).]
- Онишкевич** – Онишкевич, М. Й. Словник бойківських говірок : у 2 ч. Київ : Наук. думка, 1984.
[Onyshkevych – Onyshkevych, M. Y. (1984). Slovnyk boikivskykh hovirok : u 2 ch. Kyiv : Nauk. dumka (in Ukr.).]
- Словник української мови: В 11-ти т. Київ: наукова думка, 1970–1980. URL <http://sum.in.ua/s/voda>.
[Slovnyk ukrayins'koyi movy [Ukrainian language dictionary]. (1970–1980). V 11 t. Kyiv: Naukova dumka. Available at : <http://sum.in.ua/s/voda>. (in Ukr.).]

DOUBLE-SYNONYMOUS RELATIONS IN THE VOCABULARY OF THE DONETSK EASTERN STEPPE DIALECTS

Nataliya Klymenko

Language Training Department, Donetsk National Technical University, Drohobych, Ukraine.

Abstract

Background: The study of double-synonymous relations within the vocabulary of newly formed dialects remains one of the most pressing tasks in dialectology. It enables researchers to trace not only the variability of dialectal terms across space and time, but also to observe various linguistic processes occurring both within individual lexical microsystems and within the Ukrainian dialect continuum as a whole. The urgency of studying this dialectal vocabulary is heightened by the need to preserve the Eastern Steppe dialects of the Donetsk region, which, in the context of war and the forced displacement of people from the occupied territories, are at risk of linguistic assimilation and the erosion of linguistic identity.

Purpose: The aim of this article is to examine the characteristics of dual-synonymous units in the lexical system of the Eastern Steppe dialects of the Donetsk region, with attention to their structure, semantics, usage, and role within dialectal discourse.

Results: Lexical doublets remain a notable feature of the Eastern Steppe dialects, and the reasons for their preservation vary. In some cases, the nominations are based on different transparent motivational features; in others, one of the lexical doublets has a clear motivation, while the other corresponds to a widely recognised term. The use of synonymous doublets is often reinforced by the phenomenon of bilingualism within the studied linguistic area. As the lexical system of the newly formed Donetsk dialects continues to evolve, natural processes of semantic or stylistic differentiation among doublets are observed. Some of the analysed doublet nouns are diminishing in functional use and are shifting entirely into the passive vocabulary of the dialect.

Discussion: The Eastern Steppe dialects of the Donetsk region have developed and continue to function under conditions of intense interdialectal and interlingual contact. As a result, doublet-synonymous relations serve as indicators of active lexical change and internal variability within the lexical system of these dialects. Looking ahead, it is important to carry out a comparative analysis of double-synonymous relations in the Eastern Steppe dialects of the Donetsk region and neighbouring dialectal areas, such as the Slobozhanshchyna and Lower Dnipro dialects. However, the most immediate priority in the study of double-synonymous relations within these dialects is the compilation of a *Dictionary of Eastern Ukrainian Dialects*.

Keywords: dialectal vocabulary, synonyms, lexical doublets, lexeme, seme, semantic structure of the word, Ukrainian Eastern Steppe dialects.

Vitae

Nataliya Klymenko is Associate Professor of Language Training Department in Donetsk National Technical University. Her areas of research interests include Ukrainian Dialectology, lexicography, dialect textography, lexicology, semasiology, phonetics.

Correspondence: klymenko2010@gmail.com

Надійшла до редакції 20 лютого 2025 року
Рекомендована до друку 07 квітня 2025 року